

УДК 811.161.2'38

Олена Горіздра

СИНЕСТЕТИЧНІ ВТОРИННІ ПЕРЕНЕСЕННЯ В БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті розглянуто синестетичні вторинні перенесення в терміносистемі біології, з'ясовано, що явище синестезії має психофізіологічну основу. Феномен синестезії в останні роки привертає увагу не лише мовознавців, а й музикознавців, живописців, літературознавців. Досліджено, що в біологічній термінології української мови функціонують спеціальні лексеми, утворені внаслідок вторинної номінації на основі психологічних відчуттів. Викремлено п'ять груп біологічних метонімічних синестетичних термінів, де основою семантичного перетворення є смакові властивості, тактильні, нюхові, зорові та слухові відчуття. Вторинне перенесення відбувається здебільшого з назви психологічного відчуття на назву рослини, риби, птаха, ссавця, комахи тощо.

Ключові слова: синестезія, вторинна номінація, денотат, спеціальне значення, системне значення, основа семантичної трансформації, сема.

У наукових студіях останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до активного вивчення процесів формування лексичного складу сучасних термінологій. Особливий інтерес викликає

функціонування термінологічних одиниць, що постали внаслідок вторинної номінації. Їх кваліфікують як особливий витвір людського мислення, що ґрунтується на категоріях порівняння, аналогії й асоціації.

Дослідження сутнісних характеристик вторинної номінації як чинника утворення спеціальної лексики є одним з аспектів глобальної проблеми сучасної лінгвоукраїністики – проблеми закономірностей формування термінології української мови. У зв'язку з цим надзвичайно важлива роль належить вивченню біологічних термінів, утворених унаслідок процесів метафоризації та метонімізації загальноживаної лексики, які ще не були об'єктом комплексного спеціального дослідження, як і саме явище вторинної номінації в системі біологічної термінології. В українському мовознавстві останнім часом помітно зріс інтерес до вивчення метафори й метонімії як чинників творення термінів окремих наукових галузей. Вагомий внесок у дослідження метафоричних та метонімічних процесів зробили такі вчені: О. Виник та

© О. Горіздра, 2014

Г. Чорновол (економічна лексика), Є. Ткаченко (географічна лексика), Н. Цісар (медична лексика), Н. Костюк (технічна лексика), – Н. Китарова (металургічна лексика). Частково торкалися проблеми творення метафоризованих термінів у біологічній термінології Р. Бавольська, В. Калько, В. Кобилюх, І. Коломієць, І. Сокол. Проте ці дослідження не подають повної характеристики явищ вторинної номінації в мові біологічної науки, яка є однією з найдавніших і найдиференційованіших галузей природознавства, що перебуває на перетині багатьох наук та розгалужується на низку власних субтерміносистем. У біологічній термінології функціонують спеціальні лексеми, утворені внаслідок вторинної номінації на основі психологічних відчуттів, адже в процесі пізнання навколишнього світу людина вчиться не лише розрізняти предмети, але й зіставляє їх, робить узагальнення, виражає результати своєї діяльності за допомогою нових слів.

Пропоноване дослідження ставить за мету проаналізувати особливості вторинної номінації в біологічній термінології української мови. Його завдання – виокремити в складі синестетичної метонімії групи термінів, утворених через асоціації за подібністю до тактильних, смакових, нюхових, зорових і слухових відчуттів.

Феномен синестезії в останні роки привертає увагу багатьох дослідників. Явище синестезії досліджують музикознавці (твори А. Дебюссі, М. Римського-Корсакова, О. Скрябіна), живописці (картини Дж. Бельмонта, В. Кандінського), літературознавці (вірші О. Блока, А. Рембо, П. Тичини). Г. Гофштеттер висуває не лише концепцію синестезійної основи мистецтва, а й доводить, що психологічним рушієм синтезу є явище синестезії. При цьому вчений розмежовує явище синестезії і явище синтезу. «Якщо синестезія – здатність викликати у адресата асоціативний відгук у свідомості на звук, на колір, на запах; похідна реакцій підсвідомості, явище суб'єктивного, глибинного плану, – зазначає автор, – то синтез є феноменом зовнішнього плану, де наочно, матеріально і конкретно використовують у царині одного мистецтва засоби іншого» [3, с. 132].

Отже, явище синестезії має психофізіологічну основу. Звичайно, у психології під терміном «синестезія» розуміють «виникнення у людини відчуттів не лише в чуттєвому органі, на який діє подразник, а й водночас у іншому органі чуття» [2, с. 615]. Лінгвісти використовують цей термін для позначення механізму вторинної аналогізації, що ґрунтується на сфері зорових, смакових, слухових, тактильних відчуттів індивіда, які «постачають власні одиниці на позначення інших концептуальних сфер» [1,

с. 195]. Саме вторинна номінація сприяє формуванню синкретизму різних відчуттів, поєднує враження зорові і слухові. Т. Єщенко зазначає, що синестезія і вторинні перенесення мають однакове ество, ґрунтуючись на природному тяжінні когнітивної діяльності людини до аналогії. «Синестезія покладається на відчуття та образи як фрагменти ментально-психологічного комплексу, – наголошує дослідниця, – що поєднуються при аналогізації» [1, с. 196]. Тож природно, що синестезія посідає значне місце в наукових терміносистемах. У складі біологічного терміна, утвореного за суміжністю, що репрезентує психологічні відчуття, виокремлюємо п'ять груп.

Першу групу утворюють метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують тактильні відчуття, тобто такі, що виникають унаслідок стикання шкіри з навколишнім середовищем. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення дотикових властивостей: «колючий» – який викликає почуття болю, що нагадує укол; гострий» – який має колючий кінець або ріжучий край, здатний колоти або різати; «жорсткий» – який має тверду, нерівну поверхню; «пухнастий» – який укритий пухом, пушком або пишний. Пор.: *Рибка-колючка* – дрібна костиста хижа риба, у якої на животі і на спині замість черевного і спинного плавців розміщені гострі кісткові пластинки. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «гострі кісткові пластинки, що колються»; *гостролуската лепіота* – нейстівний гриб родини агарикових. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, адже шапинка гриба оповита загостреними лусочками. Основа семантичної трансформації – сема «гострі лусочки, що здатні колоти»; *жорстковолосистий нечуйвітер* – багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Спеціальне значення випливає із системного значення, бо рослина має багаторічні жорсткі пагони. Основа семантичної трансформації – сема «жорсткі пагони»; *пухівка* – багаторічна водяна трав'яниста рослина родини осокових. Плоди рослини вкриті довгим шовковистим пухом, тому спеціальне значення ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «пухнастий плід».

Отже, у найменуваннях першої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: гострі кісткові пластинки, що колються → назва риби, що має такі пластинки (*рибка-колючка*); гострі лусочки, що здатні колоти → назва рослини, що має такі лусочки (*гостролуската лепіота*); жорсткі пагони → назва рослини, що має такі пагони

(жорстковолосистий нечуйвітер); пухнастий плід → назва рослини, що має такий плід (*пухівка*).

До другої групи входять метонімічні терміни, де основою вторинної номінації слугують смакові властивості, що виникають у людини чи тварини при подразненні слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення смакових властивостей: «солодкий» – який має приємний смак, властивий цукрові, медові; «гіркий» – який має своєрідний їдкий, різкий смак; «кислий» – який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона. Напр.: *Солодка* – рослина родини бобових. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні, адже рослина має солодкий корінь. Основа семантичної трансформації – сема «солодкий корінь»; *гіркокаштан* – рослина родини *гіркокаштанових із гіркими плодами*. Спеціальне значення випливає із системного значення. Основа семантичної трансформації – сема «гіркі плоди»; *гіркуша* – польова *трав'яниста рослина із рожево-пурпуровими квітками різних відтінків*. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні, бо рослина має дуже гіркий корінь, який використовують у медицині під час лікування малярії. Основа семантичної трансформації – сема «гіркий корінь»; *солодко-гіркий паслін* – *напівчагарник із родини пасльонових*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, тому що свою назву рослина отримала через плід – яскраво-червону ягоду (незріла – гірка, а дозріла – солодкувата). Основа семантичної трансформації – сема «солодко-гіркий плід»; *кисличник* – *трав'яниста рослина родини гречкових із кислими листками, що багаті на вітамін С*. Спеціальне значення випливає із системного значення. Основа семантичної трансформації – сема «кисле листя».

У найменуваннях другої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: солодкий корінь → назва рослини, що має такий корінь (*солодка*); гіркі плоди → назва рослини, що має такі плоди (*гіркокаштан*); гіркий корінь → назва рослини, що має такий корінь (*гіркуша*); солодко-гіркий плід → назва рослини, що має такий плід (*солодко-гіркий паслін*); кисле листя → назва рослини, що має таке листя (*кисличник*).

Третю групу формують метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують нюхові відчуття – здатність людини і тварини сприймати й розрізняти різні запахи. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення нюхових властивос-

тей: «смердючий» – який виділяє неприємний запах, погано пахне; «запашний» – який має приємний запах; «пахучий» – який має сильний запах. Пор.: *Запашна маренка* – *трав'яниста рослина родини маренових із запашними квітками*. *Запашна фіалка* – *трав'яниста рослина родини фіалкових із запашними квітками*. Спеціальне значення термінів ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «запашна квітка»; *смердюча троянда* – *багаторічна кущова рослина родини трояндових із великими квітками*. Спеціальне значення випливає із системного значення, адже квіти троянди мають неприємний запах. Основа семантичної трансформації – сема «смердюча квітка»; *пахучка* – *трав'яниста рослина родини губоцвітних*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, адже квіти і листки рослини містять ефірну олію. Основа семантичної трансформації – сема «пахучі листки і квітка».

У найменуваннях третьої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: запашна квітка → назва рослини, що має таку квітку (*запашна маренка, запашна фіалка*); смердюча квітка → назва рослини, що має таку квітку (*смердюча троянда*); пахучі листки і квітка → назва рослини, що має такі листки і квітку (*пахучка*).

Четверту групу утворюють метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують зорові відчуття – здатність людини і тварини бачити. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатор «сліпий» (який позбавлений зору, здатності бачити) на позначення зорових властивостей. Пор.: *Сліпець* – *рід гризунів родини сліпакових*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням (у сліпця очі недорозвинені, сховані під шкірою, спосіб життя підземний). Основа семантичної трансформації – сема «недорозвинені очі, через що тварина є сліпою»; *сліпень* – *двокрила комаха, самка якої живиться кров'ю тварин і людини і здається сліпою*. Спеціальне значення випливає із системного значення, адже в комахі непомітні очі. Основа семантичної трансформації – сема «непомітні очі, що сприймаються як сліпі».

У найменуваннях четвертої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: недорозвинені очі, через що тварина є сліпою → назва ссавця, що має такі очі (*сліпець*); непомітні очі, що сприймаються як сліпі → назва комахи, що має такі очі (*сліпень*).

До складу п'ятої групи входять метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують слухові відчуття – здатність людини і тварини сприймати звуки за допо-

могою спеціального органа – вуха. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатор «глухий» (який нічого не чує або недочуває) на позначення слухових властивостей. Пор.: *Глухар* – великий птах із родини тетеревових. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні (самці «співають» характерну «пісню» і при цьому майже нічого не чують). Основа семантичної трансформації – сема «глухий».

У найменуваннях п'ятої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: глухий → назва птаха, який нічого не чує (*глухар*).

Отже, синестетична метонімія відіграє важливу роль у формуванні біологічної термінології. Синестетичні метонімічні терміни в терміносистемі біології утворюються через асоціативні психологічні відчуття. Досить чисельними є групи вторинних термінів, що утворилися через асоціації за подібністю до тактильних, смакових і нюхових відчуттів. Поодинокими прикладами в біологічній термінології представлені метонімічні терміни, утворені за подібністю до зорових і слухових відчуттів. Вторинне перенесення відбувається здебільшого з назви психологічного відчуття на назву рослини, риби, птаха, ссавця, комахи. Вторинна номінація сприяє розбудові біологічної термінології української літературної мови як складника загальної термінологічної системи. Біологічні синестетичні терміни становлять особливу підсистему в українській біологічній термінології й засвідчують тісний зв'язок мови та мислення в актах вторинного називання.

Література

1. Єщенко Т. А. Синестезія як феномен психолінгвістики та культурології (на матеріалі української поезії кінця ХХ століття) / Т. А. Єщенко, Н. В. Дмитрієва // *Донецький вісник Наукового товариства імені Тараса Шевченка*. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2007. – Т. 16. – С. 194–207.
2. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
3. Hofstatter H. H. *Symbolizm* / H. H. Hofstatter. – Warszawa, 1980. – 135 p.

Olena Horizdra

SYNTHETICAL SECONDARY POSTPONENTS IN THE BIOLOGICAL TERMINOLOGY

The article deals with the synthetical secondary transfers in the system of biology terms. It is ascertained that the phenomenon of synesthesia has a psychophysiological background. During the recent years, the phenomenon of synesthesia has been calling attention not only of linguists, but also of musicologists, painters and literary critics. It has been studied that there are special lexemes in Ukrainian biology terminology that are formed due to the secondary nomination based on the psychological feelings. Five groups of biological metonymic synthetically terms, where the base for the semantic transformation is taste characteristics, tactile, olfactory, visual and auditory feelings have been distinguished. The secondary transfer is mainly held in the direction from psychological feeling due to the name of a plant, fish, bird, mammal, insect etc.

Keywords: *synesthesia, secondary nomination, denotation, special meaning, system meaning, semantic transformation stem, seme.*

Елена Гориздра

СИНЕСТЕТИЧЕСКИЕ ВТОРИЧНЫЕ ПЕРЕНОСЫ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ

В статье рассмотрены синестетические вторичные переносы в терминосистеме биологии. Выяснено, что явление синестезии имеет психофизиологическую основу. Феномен синестезии в последние годы привлекает внимание не только языковедов, но и музыковедов, живописцев, литературоведов. Исследовано, что в биологической терминологии украинского языка функционируют специальные лексемы, образованные в результате вторичной номинации на основе психологических ощущений. Выделены пять групп метонимических синестетических терминов, где основой семантического преобразования служат вкусовые свойства, тактильные, обонятельные, зрительные и слуховые ощущения. Вторичные переносы происходят в основном от названия психологического ощущения на название растения, рыбы, птицы, млекопитающего, насекомого и др.

Ключевые слова: *синестезия, вторичная номинация, денотат, специальное значение, системное значение, основа семантической трансформации, сема.*

Надійшла до редакції 04.03.2014 р.